

# Toespraak Prof. Dr. A. Heertje bij de opening van de synagoge in Alkmaar op 15 december 2011.



De belangstelling van de Joodse gemeenschap voor Joods cultureel erfgoed, synagogen, begraafplaatsen, geroofde kunst, is eerst in de tweede helft van de jaren negentig van de vorige eeuw op gang gekomen. Wereldwijd, doch in het bijzonder in Europa. Er zijn altijd uitzonderingen, maar in het algemeen zag de niet-Joodse buitenwereld deze plotselinge zoektocht naar het nog steeds tastbare overgeblevene van de jaren der vernietiging met verbazing, wanbegrip en soms zelfs een zachte vorm van misprijzen aan. Anderen brachten begrip op voor de jarenlange traumatisering als gevolg van het onherstelbare, door mensen toedoen, toegebrachte leed. In Alkmaar is het ook zo gegaan. Er is sindsdien discussie geweest met het kerkgenootschap dat door de loop der dingen de eigendom had verworven van een gebouw, met de eigenschap dat men in een zakelijke context wel van de geschiedenis kan abstraheren, maar niet op humane gronden. De vele discussies stonden in het teken van het spanningsveld tussen de mensen, waarvan ik de namen onvermeld mag laten aan de ene kant, die zich begrijpelijkerwijze en zelfs gelukkig, maar niet konden inleven in de gevoelens, drijfveren en motieven van hun gesprekspartners, die juist op dit gebouw hun zinnen hadden gezet. De vertegenwoordigers van de Stichting Alkmaarse Synagoge voelden zich ten prooi aan de gevoelens die in de literatuur worden opgeroepen door de beroemde openingszin van de roman "Het Proces" van Franz Kafka. "Iemand moet Josef K. hebben belasterd, want zonder dat hij iets kwaads had gedaan, werd hij op een morgen gearresteerd". Zo hoeft het lang niet altijd te gaan. Wie het tot stand komen van het Joods Museum in Elburg van nabij heeft kunnen volgen door toedoen van de Stichting Synagoge Elburg, bemand door gedreven, betrokken en zich inlevende niet-Joodse burgers uit Elburg, weet dat een prachtig monument tot stand is gebracht door

gemobiliseerde inzet van velen. De kilte in Alkmaar kwam in een andere fase toen van de zijde van de burgerlijke gemeente Alkmaar de suggestie kwam de corporatie Van Alckmaer in het spel te betrekken. Aan de ene kant bleef de zakelijke, niet zelden enigszins hardvochtige en formele benadering, maar wonderlijk genoeg drong er ook bij sommigen een spootje door van een besef voor het bijzondere, historische en Joodse karakter van het gebouw. Mensen die alleen al vanwege leeftijd ver afstaan van de dramatische gebeurtenissen, toonden gevoelens van plaatsvervangende schaamte. Zij zouden die gaan omzetten in de niet aflatende drang de synagoge te herstellen. In gedachten memoreer ik een uitspraak van een van de betrokkenen, die mij diep raakte en die ik tegelijk als een keerpunt zag. We naderen het traject, waarin namen met ere worden genoemd. Een traject waarin mensen hun deskundigheid combineerden met bezieling, waarin juristen aan beide zijden oog hadden voor het humane, de alledaagsheid overstijgende kanten van de transacties, waarin een corporatie aan de slag ging met een heel andere uitstraling dan waaraan Nederlanders nu al jaren gewend zijn als het om corporaties gaat. Geen excessieve beloningen, geen verhalen over fraude, oplichting en malversaties, maar een inventieve inzet voor een project dat strikt genomen buiten de grenzen van de normale activiteit viel, vanuit het besef dat het abnormale het voertuig kan zijn voor het reiken naar een minder uitsluitend financieel doch ook door menselijkheid gedreven samenleving, een toekomst verbonden met het koesteren van het waardevolle uit het verleden. Niet slopen ten behoeve van vernieuwen, maar renoveren. Architecten ook die hun ziel en realiteit hebben gelegd in de opdracht van hun leven: meer dan een halve eeuw na dato de Alkmaarse Synagoge in oude luister herstellen. Het wonderlijke spootje van zoeven groeide

uit tot een echt wonder. In de geest van Ben Gurion, Eerste Minister-President van Israel "Wie in Israel niet in wonderen gelooft, is geen realist". Het doet het Jodendom denken aan het Chanoekah-feest, de Joodse identiteit en het licht dat wordt verspreid, het aansteken van de kaarsen, maar bovenal het wonder van de onuitputtelijke bron olie die acht dagen lang krachtig bleef branden, zelfs zo lang dat de achterkleinzoon van de laatste rabbijn het licht vanmiddag weer aanstak, nadat zijn overgrootvader het in 1942 had gedooft. Het is een wonder dat met een minimum aan financiële middelen van de zijde van de Joodse gemeenschap en van SAS toch een volwaardige Synagoge tot stand is gebracht, koninklijk gerestaureerd. Mede dankzij de inventiviteit van Van Alckmaer. Aan de kant van SAS dankzij de financiële expertise van Robby Israel, Robby, het is een knap staaltje van "financial engineering". Maar ook hier is het de kracht van je persoonlijkheid, omhuld door een grenzeloze binnelijkheid, die mij er trots op doet zijn dat ik je bij de SAS heb kunnen noemen als de man die een "Mission Impossible" waar kan maken. Aan de kant van Van Alckmaer Luuk Hageman, de bescheiden man van de werkvloer, die gaandeweg kennis verzamelde omtrent de historische achtergrond van het project waarin hij misschien enigszins naïef verzeild was geraakt, die soms in figuurlijke zin zijn tranen de vrije loop liet in het besef van de in stenen verankerde geschiedenis van het gebouw en waaraan hij een toenemende energie en vindingrijkheid ontleende om hoe dan ook tegenslagen, hindernissen en beren op de weg te overwinnen. Deze geesteshouding is uiteindelijk beslissend geweest voor de prachtige wedergeboorte waarvan wij getuige zijn. Een indrukwekkend monument van kracht van een geslagen maar niet verslagen Joodse gemeenschap. Moge Alkmaar en de wereld daarvan tot in lengte van jaren getuige zijn!

## Joodse gemeenschap kan weer vooruit kijken

Eindelijk kan de joodse gemeenschap weer gebruikmaken van de synagoge die het tot 1942 in bezit had. Bestuursleden Loes Citroen en Gerda Ephraïm van de Stichting Alkmaarse Synagoge zijn dolblij met het gerestaureerde sjoelgebouw. "Het voelt hier goed en vertrouwd. We kunnen weer iets moois opbouwen en vooruit kijken."

Bijna 80 mensen zijn eind april op een zaterdagmiddag aanwezig in de synagoge aan de Hofstraat. Wie niet beter weet, zou direct geloven dat de Joodse gemeenschap in Noord-Holland al tientallen jaren op deze karakteristieke locatie bijeenkomt. Maar schijn bedriegt. Pas sinds enkele maanden wordt de enige synagoge in Noord-Holland boven het Noordzeekanaal weer gebruikt door de Joodse gemeenschap.

### Vertrouwde bestemming

In 1942 verdreven de Duitsers de Joodse bevolking uit Alkmaar. De inmiddels leeggeroofde synagoge, die al sinds 1802 door de Joden werd gebruikt, kwam in 1952 in het bezit van de baptisten. Loes Citroen richtte in 1997 de Stichting Alkmaarse Synagoge (SAS) op, met als doel het sjoelgebouw haar vertrouwde bestemming terug te geven. Dat lukte in 2009, toen de SAS het gebouw weer heeft verkregen. Sinds eind december kan de Joodse gemeenschap de compleet gerestaureerde synagoge weer gebruiken.

Met behulp van een oude interieurfoto, enkele historische gevelfoto's en een gedateerde plattegrondtekening werd het gebouw zoveel mogelijk teruggebracht naar de synagoge



Gerda (links) en Loes in de gerestaureerde synagoge.

van 1942. Loes en Gerda waren namens SAS nauw betrokken bij dit restauratieproces. Lopend door de prachtig gerestaureerde synagoge toont het tweetal vol trots het eindresultaat. Een dakkapel is teruggeplaatst, het pand is weer voorzien van eeningangshal – met een namenmonument -, het interieur is hersteld en bovenin de synagoge prijken twee fraaie glas-in-loodramen.

### Sfeer

"Het voelt hier heel goed, de sfeer is echt uitstekend", zegt Gerda, die merkt dat steeds meer Joden in de provincie de authentieke ontmoetingsplaats ontdekken. Loes vult aan dat de synagoge de afgelopen vier maanden volop is benut. "Denk aan sjabbatmaaltijden, Poeriem, Pesach, het houden

van voordrachten en het zingen van Joodse liederen. De synagoge heeft bovendien een museale functie, ook via diverse wandexposities. Half mei is een expositie te bezichtigen die in samenwerking met het Regionaal Archief is samengesteld over de familie Drukker, die ten prooi viel aan de naziterreur."

Hoewel de synagoge al goed wordt bezocht, moeten de plaats en functie van het sjoelgebouw binnen de Joodse gemeenschap nog wel groeien. En dat zien Loes en Gerda de komende jaren ook wel gebeuren. "Want zo'n unieke synagoge als deze vind je bijna nergens", zegt Gerda. Loes knikt instemmend. "Dit is toch geweldig. Hiervoor hebben we het allemaal gedaan."

# Nieuwsbrief

ALLES WAT U WILT WETEN OVER WONEN EN NOG NIET WIST

speciale editie Synagoge

van ALCKMAER voor wonen



### Van Alckmaer

#### Keetgracht 1, 1811 AM Alkmaar

Openingstijden: maandag tot en met vrijdag van 08.00 tot 17.00 uur.

Telefoonnummers: tijdens kantooruren (072) 541 03 40,

na kantooruren (020) 516 04 61.

Riool Reinigings Service: (0800) 099 13 13.

De Glaslijn: (0800) 020 50 50.

## Colofon

Deze nieuwsbrief is een uitgave van Van Alckmaer en wordt verzonden naar huurders en relaties.

Redactie: Van Alckmaer, Productie: Drukkerij van der Eems

Foto A. Heertje: Mike Bing Overige foto's: Luuk Hageman

Foto Gerda & Loes: Nieuws Hoorn

# Geschiedenis Synagoge

**Historie Joodse gemeenschap in Alkmaar**

Als eerste stad van de Noordelijke Nederlanden verleende de vroedschap van Alkmaar op 10 mei 1604 officieel vestigingsvergunning aan Joden, die zich vanaf die tijd vrij konden vestigen in Alkmaar en er in vrijheid hun religie konden praktiseren. Slechts weinig Joden vestigden zich daadwerkelijk in Alkmaar; kennelijk was het verzoek tot toelating meer bedoeld als drukmiddel op het stadsbestuur van Amsterdam, om daar dezelfde privileges te verkrijgen. De eerste Joden vestigden zich rond 1613 in Alkmaar.

Vanaf de tweede helft van de 17e eeuw vestigden zich opnieuw Joden in Alkmaar, maar nu kwamen ze uit Midden-Europa. Deze Asjkenazische of Hoogduitse Joden waren talrijker, maar minder kapitaalkrachtig dan de Sefardische Joden. Gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw was de economische situatie van de Alkmaarse Joden tamelijk slecht. Pas tegen het einde van deze eeuw kwam hierin verbetering. Het merendeel van de Joden is dan nog steeds werkzaam als winkelier of detailhandelaar.

In 1809 telde de Joodse gemeenschap in Alkmaar 86 leden, ruim 1% van de bevolking. De gemeenschap groeide gestaag tot het einde van de jaren zestig van de negentiende eeuw. Het Gemeenteverslag van 1851 vermeldt dat de Joodse gemeenschap met 229 leden dan de vierde religie is in Alkmaar (na de hervormden, de katholieken en de lutheranen). Het betreft een gemeenschap van uitsluitend Asjkenazische Joden. In 1941 telde de Joodse gemeenschap 191 leden, allen Asjkenazim.

**Een synagoge in Alkmaar**

In 1744 kregen de Alkmaarse Joden het recht in het openbaar hun godsdienstoefeningen te houden en vond de eerste sjoeldienst (sjoel = synagoge, Yiddish, afkomstig van het Duitse woord voor school)plaats. De synagogediensten werden aanvankelijk in privé-woonhuizen of pakhuisruimtes gehouden. Pas in 1792 kocht de Joodse gemeente, toen bestaande uit 17 gezinnen,

met eigen financiële middelen een ruimte aan de zuidzijde van de Laat speciaal om het als synagoge in te richten. Op 30 november 1802 kochten Abraham Mozes en Izaak Prins namens de Joodse gemeente een woonhuis aan de Hofstraat 15. Dit in oorsprong 16e-eeuwse woonhuis droeg de naam De Mosterdpot. Dit pand was eigendom van de legendarische Alkmaarder Cornelis Drebbel (1572-1633). In 1612 werd De Mosterdpot in opdracht van Cornelis verkocht. Drebbel was kaarttekenaar, graveur, lenzenmaker en uitvinder.

Door middel van een kleine verbouwing werd het pand aan de Hofstraat geschikt gemaakt als synagoge. Het voormalige woonhuis hield waarschijnlijk nog enige tijd zijn uiterlijk, dat werd bepaald door een bakstenen trapgevel met speklagen, waarschijnlijk bestaande uit twee bouwlagen en een kap met een zolder en een vliering. Geleidelijk aan breidde de Joodse gemeente zich uit en werd het huis verbouwd. De eerste verbouwing werd in 1826 uitgevoerd, een tweede verbouwing volgde in 1844. De jaartallen zijn bekend door twee gevelstenen, aan weerszijden van de hoofdingang, met de Hebreeuwse jaaraanduiding, respectievelijk (5)586 (1826) en (5)604 (1844), die aan deze verbouwingen herinneren.

De trapgevel werd afgebroken en het doorlopende zadeldak veranderd in een schilddak met een omlijste dakkapel aan de voorzijde. De hoofdingang aan de linkerkzijde werd verwijderd en vervangen door een centraal geplaatste, monumentale ingangspartij.

Op de kroonlijst van de voorgevel werd een Hebreeuwse tekst van de profeet Haggai aangebracht: 'De heerlijkheid van dit laatste huis zal groter worden dan van het eerste...' (Hagg. 2:9) en op de lijst boven de ingang de Hebreeuwse tekst van Psalm 55:15: 'Wij betreden het huis Gods met gevoel van eerbied'. Waarschijnlijk werd gelijktijdig met het maken van de uitbouw aan de oostzijde, de achtergevel vernieuwd.

In 1883 werd de synagoge opnieuw verbouwd onder leiding van stadsarchitect Willem

Frederik du Croix (1828-1887). Het betrof misschien ook een restauratie.

Architect Abraham Elzas ontwierp in 1932 een nieuw, modern badhuis met een ritueel bad, de mikwe, die diende tot wijdning van te huwen en gehuwde vrouwen en vooral voor de reiniging van vrouwen na hun menstruatie. Het badhuis werd ondergebracht in de school (cheider).

**1940-1945**

Op 28 februari 1942 werd de sjoeldienst door de Duitse bezetters verstoord.

De synagoge werd ontruimd en verzegeld. Op 3 maart werden de Joden in de synagoge bijeengeroepen en kregen te horen dat ze op last van de Nazi's op 5 maart moesten vertrekken naar Amsterdam, met achterlating van al hun bezittingen. Op 5 maart 's morgens verzamelde men zich bij de Synagoge waar men nog te horen kreeg van De Joodsche Raad dat de Duitsers hadden besloten dat men in Amsterdam nog een medisch onderzoek moest ondergaan.

Om 14.13 uur vertrokken in stilte 178 joodse Alkmaarders per trein naar Amsterdam. In totaal vertrokken er 239 mensen naar Amsterdam. Er zouden er nog slechts enkelen terugkeren. Tijdens de oorlog werd de synagoge leeggeroofd en verruïneerd. Uiteindelijk was het Israëlitisch Genootschap genoodzaakt om de synagoge in 1952 te verkopen.

In de gerestaureerde synagoge is een glazen monument aangebracht waarop de namen staan vermeld van de in de Tweede Wereldoorlog vermoorde Joodse Alkmaarders.

**1952-2007**

De Unie der Baptistengemeenten kocht op 15 november 1952 het synagogecomplex en heeft er 58 jaar kerk gehouden.

De Baptisten pasten het gebouw in 1953 op een aantal punten aan. De banken in de hoofdruimte werden vervangen en in de radvensters op de kopse kanten van het gebouw werden nieuwe glas-in-lood vensters geplaatst met een Christelijk motief (en kruis) aan de oostelijke kant. Het rabbijnhuisje aan de Hofstraat 13 wordt gelijktijdig (1953) verbouwd. In 1969 werd de sjoel aangewezen als rijksmonument.

**2007-heden**

Om de synagoge weer in handen te brengen van de Joodse gemeenschap is er meer dan 10 jaar overleg gevoerd tussen de inmiddels opgerichte Stichting Alkmaarse Synagoge (SAS), als vertegenwoordiger van de Joodse gemeenschap, en de Baptistengemeente. Tot 2007 heeft dit om allerlei redenen niet tot resultaat geleid. Uiteindelijk is er in dat jaar op initiatief van burgemeester Bruinooge een nieuwe poging ondernomen om dit

toch te kunnen realiseren. Het was dan ook de burgemeester die met de vraag of Van Alckmaer mogelijk een alternatieve locatie had voor een nieuw onderkomen voor de Baptistengemeente en of wij een rol konden spelen in de restauratie van de synagoge. In die periode was er intensief overleg tussen de burgemeester, de heer Bosch van de gemeente, de SAS, haar adviseur professor Heertje, de Baptistengemeente en Van Alckmaer. Uiteindelijk leek ook dit initiatief te stranden.

Echter op 12 november 2008 werd een vergadering georganiseerd, waarbij ook aanwezig waren Mr. Wolfsberger, advocaat namens de SAS, de heer Israel als adviseur van de SAS, en de heren Wijma en de Bruyn namens de Baptisten. Er heerste een goede sfeer en er was begrip voor elkaars uitgangspunten.

De eerstvolgende vergadering zonder advocaten vond plaats op 19 november 2008. Een gedenkwaardige bijeenkomst. Er werd een initiatiefgroep opgericht en er kwam al snel resultaat. Er was vertrouwen

en veel respect over en weer. Gevoeligheden werden bespreekbaar en daardoor waren oplossingen ook snel gevonden. Het concept en de constructie waren rond, er was overeenstemming over een zogenaamde ABC -constructie:

- A. De Baptisten hebben de Strooijonkerstraat gekocht
- B. Van Alckmaer heeft het synagogecomplex Hofstraat 13 , 15 en 17 gekocht
- C. Van Alckmaer heeft de Synagoge weer doorverkocht aan de SAS en gaat deze in opdracht van de SAS restaureren
- Van Alckmaer restaureert het rabbijnhuisje en het schooltje tot huurwoningen
- Van Alckmaer bouwt een multifunctionele ruimte aan de Synagoge en verhuurt deze aan de SAS

De overdrachten vonden 23 december 2009 plaats. In 2010 is gestart met de voorbereiding van de restauratie.

In grote lijnen bestond het restauratieplan uit:

- Sjoel restaureren met als uitgangspunt de situatie 1942. De Bima, ark en vrouwengalerij terugbrengen; glas-in-lood ramen voor en achterzijde naar nieuw ontwerp vervangen; gevelrestauratie, restaureren binnenwanden, vloeren en terugbrengen dakkapel zolder.

- Restaureren Rabbijnhuisje als individuele woning
- Restaureren Schooltje (Cheider) als individuele woning waarbij het mikwe als religieus monument van buitenaf zichtbaar wordt.

## Wat een verjaardagsfeest!

Op 23 december 2009 werden in het gebouw van de Almaarse Synagoge door Mr Olivier Spier, notaris te Amsterdam, twee aktes gepasseerd: de verkoop van het synagogecomplex bestaande uit Synagoge, schooltje en rabbijnenhuisje door de bouwstichting van de Baptistengemeente,

De multifunctionele ruimte krijgt een educatieve en museale functie en staat in verbinding met de sjoel.

De restauratie is uiteindelijk gestart op 17 december 2010 en op 15 december 2011 is de sjoel met een feestelijke ceremonie wederom in gebruik genomen door de Joodse gemeenschap.

Het bijzondere aspect bij deze heropening is dat rabbijn Abraham de Wolff op 5 maart 1942 het licht van de sjoel heeft uitgedaan en zijn achterkleinzoon Dylan bijna 70 jaar later het eeuwig licht weer heeft ontstoken.

die het complex in 1952 van de paar na de Holocaust resterende Joden had gekocht, aan Van Alckmaer voor Wonen en onmiddellijk daaropvolgend de verkoop van de Synagoge door deze aan de Stichting Alkmaarse Synagoge (SAS). Hieraan voorafgegaan waren jaren van gesprekken en onderhandelingen, goedschiks en deels kwaadschiks. De beslissende fase begon op 23 oktober 2008 toen de Baptisten middels een als ultimatum met een termijn van twee weken geformuleerde brief het complex te koop aanboden aan de SAS voor een bedrag van € 560.000,00. Dit was in strijd met de geest van de jarenlange

Dit initiatief was niet mogelijk geweest zonder de financiële bijdrage van:

- Gemeente Alkmaar
- Provincie Noord-Holland
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
- Stichting Maror gelden Overheid
- Levi Lassenfonds

Minstens zo belangrijk is geweest de inzet, enthousiasme en gedrevenheid van het bestuur van de SAS, waaronder mevrouw L. Citroen en mevrouw G. Ephraïm, de heer R. Israel, de heer C. de Bruyn, de heer prof. A. Heertje, de heer P. Bruinooge, de heer M. Bosch en medewerkers van Van Alckmaer voor Wonen.

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

De Alkmaarse Synagoge in 2009

